

SZÉNÁSI ZOLTÁN

Csendek

Párhuzamos verstörténetek

Teremtmény szemben a Teremtő csendjével

1975-ben született. Irodalomtörténész, kritikus, az Új Forrás szerkesztője, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének munkatársa. Legutóbbi írását 2015. 4. számunkban közöltük.

Minden különösebb kockázat nélkül fogalmazhatjuk meg azt a tételmondatot, mely szerint a modern ember, s ezzel együtt a modern irodalom *egyik* meghatározó világ- és léttapasztalata Isten hiányának átélése. A 20. század magyar és egyetemes történelme számtalan olyan válsághelyzetet eredményezett, mely az egyén személyes kríziseként engedte megtapasztalni Isten csendjét, az embertelenségekre adható isteni válasz elmaradását, a transzcendens beavatkozás önmagában is irracionális vágyának beteljesületlenségét. A lehetséges példák közül Babitsot idézem, mindenekelőtt is nagy világháborús verseit. Nemcsak a versekben feltörő indulat érdemel figyelmet ezekben a szövegekben, hanem mindezek forrása: a történelmet alakító transzcendens erők mibenléte, a Gondviselés megtartó erejére vonatkozó hitben való elbizonytalanodás is. Az 1916 márciusában keletkezett *Húsvét előtt* apokaliptikus víziójában a pusztítás és pusztulás létezőn túli okát a kései Vörösmartyt idéző „pokoli Malom” képe szimbolizálja, s éppen az ezáltal is kifejeződő hit indokolhatja a vers utolsó harmadában bekövetkező hangulati-szemléleti váltást, mely a negatív, embert pusztító, démonikus erők megtapasztalása közepett képes megőrizni a reményt a gonosz ellentétékeként működő isteni Gondviselésben. Nem telik el egy év sem, s a '17 februárjában írt *Fortissimo* már a „történelem Istenének” teljes passzivitását vizionálja. Amíg a *Húsvét előtt*ben a békevágymondása hozhatná el a vágyott feltámadást, addig a *Fortissimoban* jelentős modalitásváltás is történik: a békevágymondás helyett a költő káromlással és istentagadással kívánja felébreszteni az alvó, vagy talán halott Istent.

Közismert, hogy a vers megjelenése után Babitsot „vallás elleni vétség” vádjával perbe fogták, s azt a Nyugat számot, melyben a *Fortissimo* megjelent, a hatóság elkobozta. Talán összefüggésben lehet ezzel az az újabb hangnemváltás, mely a '17 márciusában született *Zsoltár gyermekhangra* című versben ragadható meg, s mely visszaül a *Fortissimo* istentagadó indulatára is („Néha átokkal panaszlom / de Ő így szól: »Nem haragszom!« // Néha rángatom, cibálom: — / tudja hogy csak őt kívánom.”), s a korábbi versek összefüggésében furcsa feszültséget teremt a Gondviselés és a háborúra, az emberi szenvedésekre való isteni „süketség” között. A bírósági eljárásra válaszként, mintegy maga mentségére a költő *Istenkáromlás* címen védőíratot készített, mely azonban csak Babits halála után évtizedekkel jelent meg. Ebben írja: „A világháború halmozott és véget érni nem akaró szörnyűségei éppen a hívő lélekben okoznak

nagy megrendülést; az ateista, kinek számára a Gondviselés semmit sem jelent, nem érezheti annyira lehetetlennek, borzasztónak a dolgot, nem annyira egész világképét romba dőltnek vagy megingottnak, mint a hívő. Éppen a hívő az, akinek szeme és keze önkénytelen az ég felé emelkedik: Hát nincs Isten? vagy süket? vagy alszik? Az Istenhez szól a léleknek e felkiáltása; és ha a lélek nem hinne Istenben, nem fordulna így hozzá, nem kiáltana így.” Babits „hívőségét” a maga korában többször kétségbe vonták, igaz, nemcsak a *Fortissimo* érzelmi töltése, indulata lehetett sértő, de később a hatalom érdekeit propagandával segítő politikai katolicizmus kritikája (*Strófák egy templomhoz*, 1918), s Babitsnak a két világháború között regnáló „keresztény kurzussal” szembeni független értelmiségi magatartása is. 1933-ban a „katolikus költészet”-vita során vele szemben elhangzó vádakra válaszolja a költő: „még mindig krisztusibb esztéta-katolikusnak lenni, mint párt és politikai katolikusnak, aktuális és földi célok szerint”.

*

Aligha találunk a Babitséhoz hasonló negatív gesztusokra Sík Sándor élet- és pályatörténetében. Mégis, annak ellenére, hogy Sík piarista szerzetestanárként, cserkészvezetőként, költőként, drámaíróként és egyetemi tanárként a két világháború közötti korszak minden oldalról megbecsült tagja volt, a harmincas évek végétől a magyar és világpolitikai változások számára is személyes krízishelyzetet teremtettek. Sík 1938 karácsonyán, a második zsidótörvény tervezetének benyújtásakor volt kénytelen szembesülni azzal, hogy az eredeti javaslat szerint ő is a törvény hatálya alá esik. A következő években a háborús szenvedés fokozódása, s szeretett tanítványának, Radnótinak és másoknak az üldöztetése tovább mélyítette benne az emberiség fenyegetettség-érzetét. Ebben a történelmi és személyes válsághelyzetében tapasztalta meg Sík a világ diszharmonijában Isten némaságát. A zsoldáros hangján Babits *Fortissimo*jára is (s rajta keresztül Nietzsche nevezetes szentenciájára) visszautalva ébreszti ekkor az alvó Istent a *Ne aludj, Uram!* című versben. Az emberiség szenvedése felett érzett elkeseredettség a vers negyedik szakaszában éri el érzelmi tetőpontját:

*És mi lesz, Uram, — jaj, ne vedd el!
Világunk emelő kezéddel?
Mert káromlunk és megvetünk,
Uram, Uram,
Meghalsz-e végképp minékünk?*

A következő strófákban azonban az emberiség szenvedésének egyetemes horizontját a versbeszélő személyes nézőpontja váltja fel. Saját egzisztenciális válságának negatívumából az Istenbe vetett töretlen bizalomnak a megvallása lendíti át az emberiség sorsát is

megváltó remény pozitívumába, s a vers zárata — mely az Istennel az igazak megmentéséért alkudozó Ábrahám hangját is megidézi — oldja fel a szubjektumban felhalmozódó érzelmi feszültséget:

*Add meg nekem, ó meleg Isten,
Szívem rajtad fölmelegítsem:
Hátha utóbb hozzám melenget
A bújdosó
Igazak közül még kilencet!*

A teremtmény csendje szemben a Teremtővel

A csendnek másik formája a Teremtővel való találkozásra készülő teremtmény csendje. Ez lehet a meditáció vagy a misztika csendje, de lehet a végső találkozás, a halál előtti csend is. A haldoklás szó nélkülisége.

*

Közbevetőlegesen: Talán véletlen, talán nem, mindesetre érdekes az a párhuzam, ahogyan Rónay György emlékszik vissza a haldokló Babitsnál és a haldokló Sík Sándornál tett utolsó látogatására. Előbbiről a *Babits a betegágyon* című versben ezt olvashatjuk:

*szökve a néma házon át — jaj! —
magára hagytam a halállal,
ahogy, egy évvel azelőtt, kiszáradt
csontbörtönében haldokló apámat...
a síp sikoltott szakadatlan,
és ő nem bírta abbahagyni,
és én nem bírtam elszaladni,
pedig az ajtó nyitva volt,
s csak néztük egymást iszonyodva,
amíg a gége sípja szólt —*

mikor már elszorult a torka...

Sík Sándorra pedig naplójában emlékezik ekképpen: „Délután a haldokló Sík Sándornál. Megdöbbenő, nagyon szép halálarc a párnan. Beszélni nem tud. Suttogását nem értem. Csak ezt: »Nincsen hangom.« Aztán, és ez szívszorító volt: »Nekem is van egy verseskönyvem sajtó alatt.« Később, félig abbamaradva, az a tehetetlen mozdulat, ahogy a karját szokta széttárni. (...) Este hat óra volt, szürkület. Ugyanaz a torkot fojtogató érzés, mint mikor apámat hagytam ott a halottas ágyon.”

Három különböző apafigurához kötődő utolsó emlék montírozódik egymásra ebben a két, különböző műfajú szövegben. Most mégsem ez a fontos számomra, sokkal inkább annak az agóniának

az érzékeltetése, melyben feltárul a szenvedés mélysége, a funkciójukat lassan feladó szervek működésképtelenségéből fakadó némaság.

✱

Babitsot betegsége kényszerítette hosszú szenvedésre, s időleges némaságra. Paradox, hogy miközben hangszálai felmondták a szolgálatot, s környezetével is csak *Beszélgetőfüzetének* segítségével tudta folytatni a verbális kommunikációt, aközben megalkotta élete talán legnagyobb költői teljesítményét, a bibliai Jónás alakjának költői újraformálását. S amennyiben igaz, hogy az epikus mű, a *Jónás könyve* — miként Rába György megállapítja — egyben lírai vallomás is, az újabb történelmi katasztrófa előtt az ország sorsa felett érzett aggodalom kifejeződése, úgy ehhez azt is hozzátehetjük: költészetének utolsó periódusára Babits költészetfelfogásának szerves részévé vált az a „hívóság”, mely két évtizeddel korábban a *Fortissimo* lázadó hangján át is kihallható volt, s ezzel együtt a némaság, a szólni képtelenség, a „szavak hűtlenségének” keserű tapasztalata is — ahogy arról a *Jónás imájának* szép vallomása tudósít.

✱

A prófétai szerepértelmezés kevesebb öniróniával s több tragikummal, de Sík Sándor költészetében is felfedezhető. Az *Éjszaka 1943-ban* című versében olvashatjuk:

*De mit tegyen a férfiú,
Kinek törvénye: tenni,
Ki prófétálni küldetett,
És nem hallgatja senki,
És két halál feni rá fogát,
A kinti és a benti!*

Ebből a küldetéstudatból fakadóan a csend (s mindkét csend, a kinti és benti) tragikus tapasztalat Sík Sándor számára, a költői megnyilatkozásban állandóan meg- és újraalkotódó költő-lét számára ugyanis az elnémulás a meghalással azonos — függetlenül attól, hogy a külvilág káosza kényszeríti-e hallgatásra, vagy a hangképző szervek diszfunkciója. Utolsó versében, *A néma Miatyánkban* az önön végességével számot vető ember saját, végső elnémulásán keresztül talál rá az Isteni Szóval való egyesülés új dimenzióira:

*Mit felelek, hisz nem tudok felelni:
Mit felelhet a Mindennek a semmi!
Akarom élni az egész hitet,
Szeretni, ahogy Isten szeret,
És bízni, bízni akarok,
Abban, amit a Krisztus hozott.*